

Теоретико-методичний аналіз підходів до розвитку вищої освіти в системі державного регулювання економіки

В статті проведено аналіз основних підходів до планування розвитку вищої освіти в системі державного регулювання економіки України. Розроблено класифікацію підходів до розвитку вищої освіти в системі державного регулювання економіки, яка базується на агрегуванні використовуваних інструментів регулювання вищої освіти та напрямів їх використання. Ця класифікація дозволила визначити типові недоліки кожної групи підходів до розвитку вищої освіти та сформулювати напрямки їх усунення.

Ключові слова: розвиток вищої освіти, класифікація інструментів регулювання вищої школи, реформування вищої освіти, державне регулювання економіки, моделювання.

Для вирішення проблеми планування розвитку вищої освіти в системі державного регулювання економіки необхідно встановити, які підходи було запропоновано в дослідженнях українських науковців стосовно розвитку вищої освіти та чому вони не знайшли практичної реалізації при реформуванні вищої школи в Україні. Аналіз підходів українських дослідників до розвитку вищої освіти має встановити основні групи та напрямки досліджень, що дозволить розробити їх класифікацію та виявити їх типові недоліки.

Підходи до розвитку вищої освіти в системі державного регулювання економіки та їхні недоліки розглядали та аналізували науковці, які здійснювали дослідження реформування вищої школи: М. А. Ажажа [1], О. В. Бервено [2], Т. М. Боголіб [3; 4], В. В. Вітлінський [5], Т. Р. Власова [6], Н. М. Гвоздик [7], Н. В. Жигоцька [8], Г. В. Задорожний [9; 10], О. В. Захарова [11–14], О. М. Коваленко [15], Г. В. Лич [16], О. В. Полуяктова [17], В. М. Порохня [18; 19], О. С. Соколова [20; 21], О. С. Шнипко [22], М. Я. Яструбський [23]. Але вони розглядали ці підходи здебільшого в аспектах власних напрямів досліджень, таких як фінансування вищої освіти, розвиток вищих навчальних закладів (ВНЗ), вдосконалення державного замовлення, трансплантація освітніх інституціональних правил тощо. До сьогодні ще не було спроб здійснення комплексного аналізу цих підходів та виявлення типових їх недоліків.

Метою дослідження є виявлення основних недоліків існуючих підходів до планування розвитку вищої освіти в системі державного регулювання економіки.

Одним з напрямів розвитку вищої освіти є підходи, орієнтовані на оцінювання рівня ВНЗ. Найбільш поширеним з таких підходів є рейтингове оцінювання розвитку ВНЗ. Так, у працях В. В. Вітлінського і Н. В. Жигоцької [5; 8] здійснено дослідження процесу управління ВНЗ на базі розрахованого рейтингу. При цьому використовують-

ся метод аналізу ієрархій та алгоритм обчислення інтегрованого показника, за кількісним значенням якого здійснюється впорядкування об'єктів усе-редині вибірки.

Пропозиції щодо удосконалення механізму державного регулювання інвестицій у людський капітал на рівні регіону сформульовано в роботі М. А. Ажажи [1], де обґрунтовано необхідність створення наукової концепції інноваційно-інвестиційного розвитку регіонів у контексті інтеграції освіти та виробництва. В дослідженні О. М. Коваленко [15] доведено необхідність розроблення комплексу заходів щодо удосконалення інтелектуально-інноваційного розвитку, основною якого є забезпечення сприятливих умов для розвитку освіти, культури та науки з пошуком додаткових джерел їх фінансування. О. В. Полуяктова [17] наполягає на тому, що розвиток сфери освіти в сучасному світі є пріоритетним загальнонаціональним інтересом розвинутих країн і тільки завдяки їй може відтворюватися інтелектуальний потенціал суспільства. Для розвитку освіти запропоновано методи оцінювання показників ефективності інвестицій в освіту та обґрунтовано необхідність їх збільшення. Т. Р. Власова [6] визначає найбільш важливі характеристики нової освітньої системи, яких необхідно досягнути при реформуванні вищої освіти: неперервність у часі, глобальність у просторі, домінування самонавчання, індивідуалізація та інтернаціоналізація навчання, збільшення розмаїття освітніх стандартів і спеціальностей, перехід від формально-дисциплінарного до проблемно-активного типу навчання. В роботах О. С. Соколової [21; 20] визначено, що якісна освіта є основною складовою людського капіталу та головним елементом стійкого розвитку економіки. У дослідженні Г. В. Лича [16] заявлено, що інвестиції в освіту є одними з найбільш ефективних, хоча кількісна оцінка віддачі від них досить важко аналізується, адже її можна отримати лише через деякий часовий лаг. У роботі О. С. Шнипко [22]

встановлено, що інвестиції в освіту дозволяють створити потенціал висококваліфікованої робочої сили, завдяки чому забезпечується збільшення прямої економічної віддачі через більш вищу продуктивність праці. Згідно з його оцінками, освіта в Україні поки що залишається однією із сильних конкурентних переваг України. Н. М. Гвоздик [7] пропонує розвивати вищу освіту в напрямку забезпечення надання безперервної освіти та підвищення кваліфікації кадрів протягом усього життя працівника.

Але всі ці дослідження і пропозиції не мали подальшого розвитку, тобто в них підкреслено актуальність та напрями вирішення проблеми розвитку вищої освіти, але їх не доведено до рівня інструментів, придатних для практичного використання.

У подальшому дослідження розвитку вищої освіти торкалися проблем управління людським та інтелектуальним капіталом. У роботах О. В. Бервено, Г. В. Задорожнього [2; 9; 10] визначено основні принципи управління освітою як основним фактором формування інтелектуального капіталу, в якості яких запропоновано ввести загальну вищу освіту для випускників середніх шкіл, здійснити визначення групи національних ВНЗ, які можуть готувати випускників, здатних зробити інтелектуальний прорив та забезпечити особливий режим фінансування цих ВНЗ. Але конкретні методи, як саме визначати ці ВНЗ та у чому має полягати інтелектуальний прорив, визначено не було.

Також часто використовуються підходи, в яких розвиток вищої освіти базується на вдосконаленні окремих її сфер. Так, у роботах Т. М. Боголіб [3; 4] розроблено структурно-функціональну модель фінансового забезпечення розвитку вищої освіти України. Це підхід базується на зіставленні макроекономічних показників країни з показниками розвитку вищої освіти і науки. При цьому передбачається, що результати вищої освіти мають вплив на економічні результати, такі як підвищення продуктивності праці та зростання ВВП. Як показники вищої освіти використовуються коефіцієнт працевлаштування випускників ВНЗ та ступінь впровадження у виробництво перспективних наукових розробок. Шляхом аналізу цих показників пропонується адаптувати фінансування вищої освіти до реальних потреб держави. При цьому необхідно привести у відповідність до потреб ринку праці кількість ВНЗ та враховувати взаємозв'язок між обсягами випуску фахівців та рівнем їх працевлаштування. Але конкретних механізмів оцінювання потреби економіки у фахівцях автор не пропонує, так само як і методів прогнозування потреб на перспективу.

Частково проблему задоволення потреб економіки у висококваліфікованих фахівцях було вирішено в роботах В. М. Порохні [18; 19], в яких

запропоновано модель економічного зростання багатокладного виробничого сектору економіки. Основна ідея моделі полягає у використанні системи міжгалузевого балансу та врахуванні обсягу людського капіталу, наявного в економіці. Це дає змогу збільшити обсяги отриманої доданої вартості в економіці України. При цьому враховується населення країни за допомогою економіко-математичної моделі функціонування системи освіти, яка розглядається як фактор, що забезпечує зростання людського капіталу. Ефективність моделі забезпечується врахуванням основних тенденцій демографічного розвитку. Але, як і вищезазначені підходи, запропоновані моделі розраховані та адаптовані на рівні підприємства та окремих ВНЗ, а механізмів використання їх на макроекономічному рівні не запропоновано.

Оригінальний підхід до розвитку вищої освіти запропоновано в дослідженнях О. В. Захарової [11–14], в яких пропонується значну частку дій щодо вдосконалення вищої освіти перекласти на зацікавлені у цьому підприємства та галузеві відомства. Це обґрунтовується тим, що інноваційна модель вищої освіти фахівця має базуватися на узгодженості та консолідації політики ВНЗ та підприємства щодо підготовки робочої сили і бути спрямованою на комплексну активізацію трудового потенціалу населення. Автор також доводить, що для стійкого інноваційного розвитку економіки України в короткостроковій перспективі необхідно забезпечити узгодженість державної освітньої та промислової політики та їх спрямованість на створення умов для забезпечення достатнього рівня інтенсивності та ефективності інвестування у людський капітал. Для цього необхідне обґрунтування періодичності реалізації інвестиційних програм професійного розвитку та розроблення заходів мотиваційного характеру для спонукання суб'єктів господарювання до інвестування у людський капітал шляхом застосування стимулів правового, фінансового, організаційного та мотиваційного характеру. Недолік такого підходу полягає у відсутності пропозицій стосовно того, які саме заходи можуть бути для цього задіяні в інституціональних умовах української економіки.

В дослідженні М. Я. Яструбського [23] визначено тенденції розвитку вищої освіти в Україні та запропоновано здійснювати реформування фінансової системи вищої школи на критеріях ефективності її реформування. В якості основних критеріїв пропонується пріоритетне фінансове забезпечення стратегічно важливих для економіки України галузей та корегування престижності окремих спеціальностей у відповідності до потреб економіки країни. Але методів відбору цих галузей та оцінювання важливості спеціальностей не було запропоновано.

Таким чином, можна виокремити шість основних напрямів розвитку вищої освіти в системі державного регулювання економіки в Україні, які пропонувались іншими дослідниками.

1. Підходи, спрямовані на реформування та вдосконалення безпосередньо ВНЗ або окремих сфер їхньої діяльності (таких як фінансування, самоуправління тощо). Як правило, такі підходи достатньо добре опрацьовані та пропонують практичне усунення локальних недоліків ВНЗ. Але при цьому вони не враховують особливостей інших ВНЗ, для яких запропоновані рецепти не завжди можуть бути ефективними. Основним недоліком такого напрямку вирішення завдання розвитку вищої освіти є недостатня системність, коли розглядаються окремі проблеми, які здебільшого є не самостійними, а лише наслідками глобальних та системних інституціональних вад, притаманних українській системі вищої освіти.

2. Підходи, в яких розвиток вищої освіти є лише складовою вирішення інших проблем, таких як управління людським та інтелектуальним капіталом, забезпечення необхідними кадрами окремих галузей промисловості тощо. У більшості досліджень, проведених в рамках таких підходів, не приділено належної уваги конкретним інструментам для вирішення проблем вищої освіти, а лише сформульовано ці проблеми та визначено загальні напрями, які потрібно вирішувати.

3. Підходи, які базуються на використанні особливостей систем вищої освіти розвинених країн та пропонують трансплантувати в Україну механізми вищої освіти, що добре зарекомендували себе в інших країнах. Головним недоліком більшості досліджень цього типу є недостатньо глибокий аналіз причин, які заважають реальному використанню механізмів вищої освіти розвинених країн в Україні. При цьому не враховуються інституціональні особливості вищої освіти та економічного середовища України, основними з яких є значна корумпованість, велика вартість кредитних ресурсів, слабкі зв'язки української освіти та науки зі світовими освітніми лідерами.

4. Підходи, в яких головним напрямком розвитку вищої освіти є реформування системи фінансування ВНЗ. В якості головної проблеми вищої освіти в Україні ці дослідження розглядають незадовільне фінансування закладів вищої освіти в цілому або безпосередньо державного замовлення на підготовку робочої сили з вищою освітою. При цьому пропонується або оптимізувати державне фінансування, визначивши найбільш ефективні напрями бюджетного інвестування в освіту та скоротивши інші, або шукати альтернативні джерела фінансування. Основними недоліком більшості таких досліджень є, по-перше, недостатньо глибоке опрацювання питання встановлення критеріїв оптимізації бюджетних коштів та визначення еко-

номічно обґрунтованих обсягів фінансування вищої освіти; по-друге, відсутність зв'язку з основними цілями функціонування вищої освіти в країні.

5. Підходи, в яких головним напрямком розвитку вищої освіти є вирішення проблеми невідповідності державного замовлення на підготовку висококваліфікованої робочої сили реальним потребам ринку праці. Ці підходи спрямовані на дійсно одну з головних проблем вищої освіти в Україні, яку не можна вирішити у наявних інституціональних умовах без активного державного регулювання. Одним з найбільш поширених недоліків, які не дають можливості визнати цю проблему науково дослідженою та вирішеною, є відсутність економіко-математичних моделей та обґрунтувань шляхів формування державного замовлення для забезпечення потреб економіки в робочій силі з вищою освітою. У більшості цих підходів також не враховано необхідність оцінювання ефективності використання бюджетних коштів на державне замовлення, без якого неможливо розробити аргументовані пропозиції щодо принципів формування держзамовлення на підготовку робочої сили з вищою освітою та формалізації процесу визначення найбільш важливих напрямів підготовки. Крім того, недостатньо враховано термін, потрібний для підготовки робочої сили з вищою освітою, та важкість прогнозування потреб економіки на такий віддалений обрій.

6. Інші підходи, в яких вирішуються деякі специфічні проблеми вищої освіти або запропоновано забезпечувати розвиток вищої освіти методами, мало придатними в умовах непланової економіки, здебільшого методами державного регулювання, які виходять за межі можливостей держави при ринковій економіці. Такі пропозиції як директивний примус підприємств інвестувати у вищу освіту не можуть бути реалізовані в сучасних умовах. Також у більшості цих підходів не враховано законодавчі обмеження щодо фінансування вищої освіти та мінімальної кількості бюджетних місць.

В цілому, основними недоліками підходів до планування розвитку вищої освіти в системі державного регулювання економіки, які було розроблено для вирішення специфічних проблем вищої освіти в Україні, є:

1) ігнорування інституціональних особливостей вищої освіти та економічного середовища в Україні, що склалися внаслідок переходу від планово-адміністративного до ринкового укладу;

2) відсутність комплексного розгляду проблеми планування розвитку та системного використання для цього формалізованих економіко-математичних методів;

3) ігнорування необхідності оцінювання економічної ефективності запропонованих методів та оптимізації бюджетних витрат;

4) вирішення поставлених завдань на загальному рівні, без доведення інструментів та пропозицій до рівня практичної реалізації.

Таким чином, шляхом аналізу основних підходів до планування розвитку вищої освіти в системі державного регулювання економіки виявлено основні недоліки існуючих підходів, розроблено їх класифікацію та сформульовано напрямки до-

слідження для їх усунення. Показано, що усунення цих недоліків потребує розроблення концепції планування розвитку вищої освіти в системі державного регулювання економіки, яка б враховувала ці недоліки та комплексно вирішувала поставлену проблему з адаптацією до інституціонального середовища України.

Список використаних джерел

1. Ажажа М. А. Основні особливості механізмів державного управління інвестиціями в людський капітал / М. А. Ажажа // Держава та регіони. Наук.-виробн. журнал : Серія "Державне управління". – Запоріжжя : Гуманітарний університет "ЗІДМУ", 2006. – № 4. – С. 5–9.
2. Бервено О. В. Освіта як основа формування інтелектуального капіталу / О. В. Бервено // Теорії мікро-макроекономіки. – К., 2001. – Вип. 9. – С. 66–70.
3. Боголіб Т. М. Удосконалення фінансового забезпечення розвитку вищої освіти / Т. М. Боголіб // Фінанси України. – 2005. – № 2. – С. 106–114.
4. Боголіб Т. М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період / Т. М. Боголіб. – К., 2006. – 324 с.
5. Вітлінський В. В. Моделювання ризику у підтримці прийняття рішень щодо ліцензування та акредитації вищих навчальних закладів в Україні / В. В. Вітлінський, Т. Є. Оболенська, Н. В. Жигецька // Моделювання та інформаційні системи в економіці : міжвідом. наук. зб. / відп. ред. М. Г. Твердохліб. – К. : КНЕУ, 2000. – Вип. 63. – С. 76–83.
6. Власова Т. Р. Місце і роль інтелектуального капіталу в генезисі економіки знань / Т. Р. Власова // Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. – 2005. – Вип. IV, Ч. I. – С. 18–27.
7. Гвоздик Н. М. Теоретичні підходи до економічної оцінки ефективності інвестицій в освіту / Н. М. Гвоздик // Вісник соціально-економічних досліджень. – 2008. – Вип. 32. – С. 64–70.
8. Жигецька Н. В. Модель рейтингового управління ВНЗ / Н. В. Жигецька // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – 2002. – Вип. 150. – С. 92–101.
9. Задорожний Г. В. Інтелектуальний капітал як стратегічний напрямок інвестиційно-інноваційних перетворень / Г. В. Задорожний, О. В. Бервено // Теорії мікро-макроекономіки. – 2000. – Вип. 3. – С. 204–210.
10. Задорожний Г. В. Неэкономика как интеллектономика (о цивилизации одухотворенного интеллекта) / Г. В. Задорожний, О. В. Бервено // Экономическая теория на пороге XXI века – 5 : Неэкономика / под ред. Ю. М. Осипова, В. Г. Белоліпецького, Е. С. Зотовой. – М. : Юристь, 2001. – С. 99–112.
11. Захарова О. В. Напрями вдосконалення політики зайнятості та соціального захисту населення України в умовах глобальної економічної кризи / О. В. Захарова, К. В. Гармашова // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія : Економічна. – Донецьк : ДонНТУ, 2009. – Вип. 36–1. – С. 191–199.
12. Захарова О. В. Розвиток освіти в Україні як головної складової інвестування у людський капітал / О. В. Захарова // Вісник Донецького національного університету. Серія В : Економіка і право. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – Спецвипуск, Т. 1. – С. 88–93.
13. Захарова О. В. Современные тенденции изменения производительности труда в Украине и мире / О. В. Захарова, Я. И. Филатов // Управление социально-экономическими системами : проблемы и решения : монография ; под общ. ред. Е. В. Мартяковой. – Донецк : ГВУЗ «ДонНТУ», 2009. – С. 432–440.
14. Захарова О. В. Управління інвестуванням у людський капітал : методологія, оцінка, планування : [монографія] / О. В. Захарова. – Донецьк : ДонНТУ, 2010. – 378 с.
15. Коваленко О. М. Інтелектуально-інноваційна модель розвитку економіки України / О. М. Коваленко // Економіка : проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – Вип. 239 : в 4 т. – Том III. – Донецьк : ДНУ, 2008. – С. 703–713.
16. Лич Г. В. Освіта як важлива інвестиція у розвиток людського капіталу // Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. праць. / наук. ред. І. К. Бондар. – К., 2005. – Вип. 6 (49). – С. 123–126.
17. Полуяктова О. В. Інтелектуальний капітал: аспекти взаємодії освіти і науки / О. В. Полуяктова // Науковий вісник. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Одеса : ОДЕУ, 2007. – Вип. № 17 (54). – С. 62–70.

18. Порохня В. М. Загальна модель розвитку інтелектуальних ресурсів освітньої галузі та її складових / В. М. Порохня, В. В. Бирський, Ю. О. Колісник // Моделі управління в ринковій економіці : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонНУ, 2003. – Вип. 1. – С. 37–62.
19. Порохня В. М. Моделювання сценаріїв демографічного розвитку суспільства з метою оптимізації діяльності галузі освіти / В. В. Бирський, В. М. Порохня // Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво. – 2004. – № 2. – С. 162–169.
20. Соколова О. С. Вплив рівня освіти на зайнятість / О. С. Соколова // Економіка та управління : матеріали VI Міжнар. наук.-техн. конф. “АВІА-2004”. – К. : НАУ, 2004. – Т. 5. – С. 15–19.
21. Соколова О. С. Реформа економічного образования в Україні в контексте Болонського процесу / О. С. Соколова, В. И. Чекаловец // Труды Одесского политехнического университета : Спецвыпуск в 3 т. – Одесса, 2004. – Т. 2. – С. 99–102.
22. Шнипко О. С. Економічна безпека ієрархічних багаторівневих систем : регіональний аспект : [монографія] / О. С. Шнипко. – К. : Генеза, 2006. – 288 с.
23. Яструбський М. Я. Тенденції розвитку вищої освіти в Україні та джерела її фінансування / М. Я. Яструбський // Вісник Львівського університету. Серія : Економічна. – 2004. – Вип. 33. – С. 499–502.

UDC 378 (477); 159 (075.8)

Galyna B. Cherusheva,
PhD (Pedagogy), Professor,
Department of Philosophy, Social and Humanitarian Disciplines,
National Academy of Statistics, Accounting and Audit

The Role of Economic Psychology in Professional Training of Economists

The role of economic psychology in the system of economic education is analyzed. Fundamental problems of economic theory are discussed from psychological determination perspective; the notions of “economic” man, his “economic needs and activities”, “economic thinking”, “economic consciousness” are defined.

Key words: “economic” man, economic needs, economic activities, economic thought, economic consciousness.

Over the last years, there has been a tendency of humanitarization and humanization of the education. An important function of humanitarian education through the system of humanitarian sciences is to foster high humanistic qualities in youth and future specialists: respect to people, human dignity, culture of conversation and personal relations, civilized coexistence.

The modern education process in higher education establishments is being developed towards the humanistic direction, based on humanistic principles. The term “humanitarian” means “such that a human is its subject”. Humanization of the education has become an essential condition for individual development of the personality through fostering high moral qualities. Humanitarian education is regarded as a system component in fostering the social potential of the personality, his/her morals and free self-determination [1].

Humanistic orientation of the education allows for considering needs and capabilities of an individual, priority of human values, health and free development.

The system of psychological sciences has significant importance in humanitarian education of future economists. The curriculum for specialists in economics covers the following psychological and pedagogical disciplines: psychology and pedagogics, psychol-

ogy of the business communication, psychology of business administration, economical psychology, high school psychology, methods of teaching economical disciplines.

The following question is, therefore, posed: why acquisition of psychological skills is so necessary for professional economists? First of all, every professional economist is the bearer of his/her personal psychological world, which, when ignored, can affect his/her creativity. Secondly, solutions of problems related to economic activities need address to psychological knowledge. The main goal in studying these subjects is to understand the role of humanitarian education in fostering a complete and harmonic personality. As early as at the first lessons lecturers have to articulate and substantiate the importance of humanitarization and humanization of education, which is conditioned by several social and pedagogical factors.

So, when studying “Psychology” course, students get the overall idea about its very important dimension – humanistic psychology, which studies human as a whole object with singular qualities, including development and self-actualization of the personality, his/her high values, love, creative abilities, personal freedom, responsibility, self-sufficiency, psychological wellbeing, personal communication, transcendence etc.